

SKRIFTER UTGIVNA AV SVENSKA KYRKOHISTORISKA FÖRENINGEN 1:118
PUBLICATIONS OF THE SWEDISH SOCIETY OF CHURCH HISTORY 1:118

Kyrkohistorisk årsskrift 2018

Redigerad av ANDERS JARLERT

Professor i kyrkohistoria vid Lunds universitet

With abstracts/summaries in English

Svenska Kyrkohistoriska Föreningen

MEMBER OF C.I.H.E.C. (COMMISSION INTERNATIONALE
D'HISTOIRE ET D'ETUDES DU CHRISTIANISME)

ARBETSUTSKOTT

Ordförande: Professor Anders Jarlert

Vice ordförande: Docent Stina Fallberg Sundmark

Sekreterare: Fil. och teol. mag. Andreas Wejderstam

Skattmästare: Teol. mag. Carl Sjösvärd Birger

Övriga ledamöter: Professor Martin Berntson, Professor Magnus Lundberg och
Professor Bertil Nilsson

E-post: Anders.Jarlert@ctr.lu.se, Andreas.Wejderstam@teol.uu.se

Webbplats: <http://www.kyrkohistoriska.se/foreningen>

KYRKOHISTORISK ÅRSSKRIFT

Redaktör: Professor Anders Jarlert, Lund

Redaktionssekreterare: Docent David Gudmundsson, Lund (recensioner),
david.gudmundsson@ctr.lu.se

Adress (böcker): Docent David Gudmundsson, CTR, LUX, Lunds universitet, Box 192, 221 00 Lund

(recensioner): Docent David Gudmundsson, david.gudmundsson@ctr.lu.se

(artiklar): Prof. Anders Jarlert, CTR, LUX, Lunds universitet, Box 192, 221 00 Lund,
anders.jarlert@ctr.lu.se

Advisory Board: Professor Ingvar Dahlbacka, Åbo, Professor Dr. Heinrich Holze, Rostock,
Professor Tarald Rasmussen, Oslo.

Webbplats: <http://www.kyrkohistoriska.se/arsskrift>

PlusGiro 37 05 43-1

Medlemsavgift: 275 kronor för fullt betalande, 225 kronor för registrerade studenter och pensionärer.

Vid rekvisition kostar KÅ 275 kronor. Kostnader för porto och emballage tillkommer.

For international subscriptions:

iban: SE13 9500 0099 6034 0370 5431

BIC: NDEASESS (NORDEA)

If you are a (new) subscriber, please send all correspondence to carl.sjosvard.birger@teol.uu.se

Utgiven med anslag från

Samfundet Pro Fide et Christianismo (Nils Henrikssons stiftelse) och Stiftelsens Lindauers fond

Sättning: Daniel Karlsson, PCG Malmö, 2018

Tryck: ÅkessonBerg, 2018

ISBN 978-91-982192-7-2

ISSN 0085-2619

Innehåll

Kyrkohistorisk årsskrift 2018. 1700-talet – på tröskeln till moderniteten (Anders Jarlert)	9
--	---

Artiklar

ERIK SIDENVALL

Frihetens följder. Om tolkningen av Sveriges kristnande under 1700-talet	15
<i>Abstract: How eighteenth-century Swedish historians understood the process of Christianisation</i>	22

HEDVIG SCHÖNBÄCK

1700-talets begravningsplatser – sanitet, arkitektur och stadsplanering	23
<i>Summary: The eighteenth century cemeteries – sanitation, architecture and urban planning</i>	31

MOA AIRIJOKI

Språkliga omplanteringar i Ökenfädernas trädgård. Inledande undersökning av den kopto-arabiska tänkespråkstraditionen med hjälp av en ny kyrkohistorisk databas	37
<i>Abstract: Transplanting Monastic Literature</i>	59

ERIK J. ANDERSSON

Nya Väktaren och andra världskriget	61
<i>Summary: The journal Nya Väktaren on the development in European politics from the rise of German National Socialism 1933 to the end of World War II during 1945</i>	82

Meddelanden och dokumentation

Svenska Kyrkohistoriska Föreningen	85
Stiftshistoriskt symposium i Linköping 2018 (Lars Aldén)	88
Ärkebiskop Söderblom och det anglikanska diakonatet (Bengt Stolt)	89

Recensioner

Allmän kyrkohistoria	95
Nordisk kyrkohistoria	153

RECENSERADE BÖCKER I BOKSTAVSORDNING

<i>Carl Axel Aurelius & Steffen Kjeldgaard-Pedersen, Nåd och frid i Kristus! Martin Luther i ljuset av hans brev.</i> (Sven Thidevall)	114
--	-----

<i>Julia Barrow, The Clergy in the Medieval World. Secular Clerics, Their Families and Careers in North-Western Europe, c. 800–c. 1200.</i> (Anna Minara Ciardi)	102
--	-----

<i>Robert Bartlett, Why Can the Dead Do Such Great Things? Saints and Worshippers from the Martyrs to the Reformation.</i> (Erik Claeson)	100
---	-----

<i>James B. Bell, Anglicans, Dissenters and Radical Change in Early New England, 1686–1786.</i> (Daniel Mladenovic)	126
---	-----

<i>Martin Berntson, Kättarland. En bok om reformationen i Sverige.</i> (Carsten Bach-Nielsen)	163
---	-----

<i>Vito Bianchi, Otranto 1480. Il sultano, la strage, la conquista.</i> (Kari Lawe)	108
---	-----

<i>Gunilla Björkvall, Liturgical Sequences in Medieval Manuscript Fragments in the Swedish National Archives. Reportorial Investigation, Inventory, and Reconstruction of the Sources.</i> (Mattias Lundberg)	157
---	-----

<i>Gunno Brynolphi Blutherus</i> , En kort och enfaldig utfärdspredikan över fru Margaretha Lilia 1646. Red. Johnny Hagberg. (Stephan Borgehammar) 167	<i>Sven Arne Flodell (red.)</i> , Ett hoppfullt tidens tecken. Från elitism till holism. Stiftelsen Sverige och Kristen Tro 1916–2016. (Andreas Wejderstam) ... 216
<i>Erik Bodensten</i> , Politikens drivfjäder. Frihetstidens partiberättelser och den moralpolitiska logiken. (Anders Jarlert) 174	<i>Tord Fornberg (red.)</i> , Skrift och tradition. Katolska perspektiv på bibeltolkning och bibelbruk. (Magnus Evertsson) 142
<i>Jan von Bonsdorff, Ingmar Brohed & Anders Jarlert (red.)</i> , Kyrkobyggnad och kyrkorum. Forskningsfrågor. (Markus Dahlberg) 219	<i>David Gudmundsson, Alexander Maurits & Martin Nykvist (red.)</i> , Classics in Northern European Church History over 500 Years. Essays in Honour of Professor Anders Jarlert. (Yvonne Maria Werner) 146
<i>Christian Braw</i> , Islossningen. Peter Lorenz Sellergrens teologi och hans själavård. (Johan Herbertsson) 178	<i>Joel Halldorf</i> , Biskop Lewi Pethrus. Biografi över ett ledarskap. Religion och mångfald i det svenska folkhemmet. (Carl-Gustav Carlsson) 189
<i>Birgitta Brodd</i> , Ärkebiskop Erling Eidem i kyrkostrid och världskrig. En studie i förhållningssättet till Tyskland under andra världskriget med beaktande av de svensk-engelska kyrkorelationerna 1933–1945 belyst genom tre utrikesdepartement. (Heinrich Holze) 194	<i>Joel Halldorf & Andreas Hedberg (red.)</i> , En annan riktning framåt. Modernitetskritik i Sverige under det långa 1800-talet. (Cecilia Wejryd) 182
<i>Callum G. Brown</i> , Becoming Atheist. Humanism and the Secular West. (Martin Nykvist) 136	<i>Berndt Hamm</i> , Ablass und Reformation. Erstaunliche Kohärenzen. (Birgit Stolt) 112
<i>Jan Brunius</i> , Uppsala stifts herdaminne 1527–1593. Stiftshistoriskt uppslagsverk från missionstid till nyaste tid. Red. Ragnar Norrman. Band IV:3. (Martin Berntson) 116	<i>Carol Harrison, Caroline Humfress & Isabella Sandwell</i> , Being Christian in Late Antiquity. A Festschrift for Gillian Clark. (Ida Olenius) 96
<i>Francesco Buranelli (red.)</i> , Pintoricchio pittore dei Borgia. Il mistero svelato di Giulia Farnese. (Kari Lawe) 110	<i>Christer Hedin</i> , Kristendom. Lära, fromhetsliv och historia. (David Gudmundsson) 148
<i>R. David Cox</i> , The Religious Life of Robert E. Lee. (David Gudmundsson) 133	<i>Christer Hedin</i> , Kristendomens historia i Sverige. (David Gudmundsson) 148
<i>Arthur Einarsson, Börje Karlsson, Nils-Göran Nilsson, Ebbe Ragnarsson & Sven Sjunnesson (red.)</i> , Hus i Guds tjänst. Missionshusens historia inom Evangelisk Luthersk Mission Syds verksamhetsområde. (Carl-Johan Ivarsson) 218	<i>David Hempton & Hugh McLeod (red.)</i> , Secularization and Religious Innovation in the North Atlantic World. (Martin Nykvist) 136
<i>Hanna Enefalk</i> , Svenskarna och deras kyrkor. (Erik Sidenvall) 221	<i>Pavel Otmar Krafl (red.)</i> , Sacri canones editandi. Studies on Medieval Canon Law in Memory of Jiří Kejř. (Anders Winroth) 104
<i>Ann-Ida Fehn & Hedvig Larsson (red.)</i> , Kyrkomödrar. (Katarina Pålsson) 98	<i>Ulrika Lagerlöf Nilsson</i> , Tradition, modernitet och förnyelse. Elisabeth Beskow och hennes författarskap decennierna kring sekelskiftet 1900. (Aud V. Tønnesen) 183

<i>Paul Linjamaa</i> , Valentinianernas evangelium. Gnosticismen och den antika kristna idévärlden i ljuset av texterna från Nag Hammadi. (Antti Marjanen)	95	<i>Volker Reinhardt</i> , Pontifex. Die Geschichte der Päpste. Von Petrus bis Franziskus. (Yvonne Maria Werner)	144
<i>Johannes Ljungberg</i> , Toleransens gränser. Religionspolitiska dilemman i det tidiga 1700-talets Sverige och Europa. (Urban Claesson)	170	<i>Birgitta Rengmyr Lövgren</i> , »Vid betraktande af detta jordiska lifvets förgänglighet...». Oscars församlings donatorer. (Lars Aldén)	193
<i>Christian Lovén</i> , Vårfruberga kloster, 1200-talsjordeboken och godspolitiken. (Carsten Jahnke)	155	<i>Jane Samson</i> , Race and Redemption. British Missionaries Encounter Pacific Peoples, 1797–1920. (Magnus Lundberg)	130
<i>Mattias Lundberg</i> , Martin Luthers egna toner och ord om musik. Källtexter rörande musiken i Wittenbergreformationen i översättning med kommentar och analys. (Sven-Åke Selander)	112	<i>Christina Sandquist Öberg</i> , Senmedeltida textskatt i uppländska kyrkor. Samtliga bevarade språkband med kommentarer och analyser. (Roger Andersson)	159
<i>Göran Malmstedt</i> , En förtrollad värld. Förmoderna föreställningar och bohuslänska trolldomsprocesser 1669–1672. (Niklas Antonsson)	168	<i>Heinz Schilling</i> , Martin Luther. Rebell in einer Zeit des Umbruchs. Eine Biographie. (Martin Berntson)	116
<i>Michael Marissen</i> , Bach & God. (Anders Jarlert) ...	124	<i>Jens Holger Schjørring</i> , <i>Norman A. Hjelm & Kevin Ward (red.)</i> , History of Global Christianity. Vol. I–III. (Magnus Lundberg)	150
<i>Jonas Melin</i> , <i>Fredrik Wenell & David Willgren (red.)</i> , Aldrig mer tillbaka gå. Utmaningar från anabaptismen, reformationens frikyrkorörelse. (Holger Klintenberg)	121	<i>Lennart Sjöström (red.)</i> , Prästliv på olika kontinenter. En vänbok till Sven Arne Flodell. (Ragnar Holte)	201
<i>Hanna Menander</i> , Den goda döden. Arkeologiska studier av gravar och begravningspraxis i S:t Olofkonventet i Skänninge. (Jes Wienberg)	161	<i>Moshe Sluhovsky</i> , Becoming a New Self. Practices of Belief in Early Modern Catholicism. (Magnus Lundberg)	122
<i>Erkki Mörck</i> , »Guds speleman», »Vår herres kantor». Albert Runbäck 1894–1974. (Mattias Lundberg)	200	<i>Maria Sundström</i> , Tångeråsa kyrka – en av Sveriges äldsta träkyrkor. En resa i tiden från 1200-tal till 2000-tal. (Carl-Johan Ivarsson)	156
<i>Kajsa Nyström Rudling</i> , Mellan himmel och helvete. Bemålade kyrktak i Göteborgs stift 1697–1812. (Hedvig Brander Jonsson)	176	<i>Sten Tesch (red.)</i> , Skiftet. Vikingatida sed och kristen tro. Ett mångvetenskapligt perspektiv på kristnandeprocessen i Mälardalen. (Jes Wienberg)	153
<i>Anssi Ollilainen</i> , Bo Giertz om prästämbetet. Uppdragets teologi. (Anders Jarlert)	204	<i>Malcolm Tozer</i> , The Ideal of Manliness. The Legacy of Thring's Uppingham. (Hugh McLeod)	135
<i>Susan Powell</i> , The Birgittines of Syon Abbey. Preaching and Print. (Erik Claesson)	107	<i>Anh Q. Tran</i> , Gods, Heroes, and Ancestors. An Interreligious Encounter in Eighteenth-Century Vietnam. (Magnus Lundberg)	128
<i>Tarald Rasmussen</i> , Hva er protestantisme. (Martin Berntson)	116		

Håkan Tunón (red.), En fullständig svensk hus-
hålds-bok af Reinerus Reineri Broocman. Vol. 1 &
2. (Harry Lenhammar) 172

Cecilia Wejryd, Lagen, synden och väckelsen. Åtta
svenska 1800-talsväckelseledare och moderniteten.
(Alexander Maurits) 180

Dorothea Wendebourg, So viele Luthers... Die
Reformationsjubiläen des 19. und 20. Jahrhunderts.
(Carl Axel Aurelius) 140

Kurt Villads Jensen, Korstågen. Européer i krig
under 500 år. (Andreas Wejderstam) 105

Therese Zachrisson, Mellan fromhet och
vidskepelse. Materialitet och religiositet i det
efterreformatoriska Sverige. (Anders Jarlert) 165

Eva Österberg, Tro, tillit, tvivel. Barn i medeltida
helgonprocesser. (Erik Claeson) 100

Skriftserier och medarbetarförteckning

SKRIFTSERIER

Skrifter utgivna av Svenska Kyrkohistoriska
föreningen.....225
Meddelanden från Kyrkohistoriska arkivet i Lund.
Ny följd.....226
Bibliotheca Historico-Ecclesiastica Lundensis.....226
Acta universitatis upsaliensis. Studia Historico-
Ecclesiastica Upsaliensia.....227
Uppsala Studies in Church History.....228

MEDARBETARFÖRTECKNING.....229

Marina Šárovcovás bidrag behandlar från ett konst- och bokhistoriskt perspektiv ett illustrerat fragment av en Decretum-handskrift i en inkunabel som numera återfinns i Prag. Hon drar slutsatsen att bilden framställdes i slutet av 1200-talet i Bologna.

En viktig notis rörande Polens tidiga historia återfinns i den enda handskriften av en kyrkorätts-samling sammanställd av kardinalen Deusdedit, vilken behandlas av Przemysław Nowak, som kartlägger senare forskning om texten, känd som *Dagome iudex*.

Den tyske biskopen Burchard av Worms är känd för att i sin botgöringshandbok ha omnämnt nattliga ritter ledda av den hedniska gudinnan Diana. Andrea Vanina Neyra behandlar ämnet och sätter det i samband med biskopens föreställning om vidskepelse i allmänhet.

Peter Landau skriver om en påvlig dekretal från 1193, vilken han anser kan hjälpa oss att datera det berömda målade innertaket i S:t Mikael's kyrka i Hildesheim.

Bradley Franco behandlar biskopen av Sienas konstitutioner som offentliggjordes vid en stifts-synod 1336. Dokumentet innehåller inte mindre än 133 separata lagar, och Franco illustrerar med faktiska rättsfall från biskopens domstol att dessa lagar faktiskt influerade rättspraxis. De flesta exempel han nämner rör bestämmelser som biskopen måste ha tagit över från påvlig lagstiftning, vilket Franco dock inte nämner.

Ett kort bidrag från Nicholas Coureas sammanfattar de utgivningsprinciper han använde när han tillsammans med en kollega gav ut en kopiebook från den latinska domkyrkan i Nicosia på Cypern.

Paola Maffei, slutligen, behandlar en intressant *questio disputata* som behandlades 1385 i Padua av den kände juristen Angelus de Ubaldis. Frågan gällde om en donation till en bild av den heliga jungfrun som fanns i stadens palats var giltig, och Angelus svarade (efter tidstypisk detaljerad utredning av argument för och emot) jakande.

ANDERS WINROTH

Kurt Villads Jensen

KORSTÅGEN. Européer i heligt krig under 500 år.

Stockholm: Dialogos 2017, 399 sid.

Korstågen har fascinerat genom historien och fått sin givna plats i olika tiders populärkultur, från samtida ballader till sir Walter Scotts *Ivanhoe* och Jan Guillous Arn-böcker. I historievetenskaplig litteratur från senare tid har korstågen inte sällan kommit att behandlas som militära projekt med förskräckligheter som följde i deras spår. Mer sällan har ett populärvetenskapligt historiskt berättande kombinerats med teologiska analyser av korstågen.

I professor Kurt Villads Jensens bok *Korstågen. Européer i heligt krig under 500 år* finns en sådan ansats, i en kunskapsrik och fascinerande inblick i korstågen, en rörelse som pågick under flera hundra år och involverade många furstar, länder och folk från större delen av Europa, och berörde Mellanöstern, Iberiska halvön och delar av Östersjöområdet. Boken genomsyras av frågan om vad ett rättfärdigt – heligt – krig är och väcker läsarens tankar om den dagspolitiska debatten ifråga om religion och politik. Boken ger också kyrkohistoriska perspektiv på korstågen.

Dispositionen är kronologisk och innehållsligt är boken populärvetenskapligt hållen utan referenssystem. Efter ett lödigt förord av professor Dick Harrison tar författaren sin utgångspunkt i den korstågspredikan som brukar anses vara starten på rörelsen. Vid avslutningen av ett kyrkomöte i Clermont i Sydfrankrike i november 1095 höll påven Urban II en livfull predikan i vilken han dramatiskt målade upp vilka grymheter de kristna i Mellanöstern utsattes för av den muslimska befolkningen – hur kvinnor våldtogs, barn krossades och hus brändes. Fransmännens många synder skulle därför kunna förlåtas om de kunde befria och skydda den heliga staden. Striden skulle göra dem till rättfärdiga martyrer och därmed skulle de komma direkt till det himmelska Jerusalem. Åhörarnas svar på påvens appell är känd, de ropade *Deus vult!* – Gud vill det!

Boken omfattar elva kapitel, med tydliga och precist rubriksatta avsnitt. Även om det första

korståget, utan påvligt godkännande, utspelade sig redan år 1096, var det första verkligt stora och militärt sett framgångsrika korståget, genom erövringen av Jerusalem, det som ägde rum 1099. Därefter går författaren igenom det ena korstågsföretaget efter det andra. Större delen av boken uppehåller sig vid 1100–1200-talen, men de sista stora korstågsplanerna upphörde egentligen inte förrän i och med reformationen på 1500-talet då påvens samlande politiska makt definitivt var bruten.

En intresseväckande framställning ger mersmak. Så är det med Kurt Villads Jensens bok. Under tecknad hade exempelvis gärna läst något mer om Svärdsriddarorden (*Fratres militiae Christi Livoniae*) som existerade under 1200-talets första tre decennier i Livland, ungefär dagens Estland och Lettland. Orden nämns som »svärdsbröder», men utan sitt riktiga namn. Det var en lokal orden med viss politisk betydelse som inte alls kan mätas med den stora Tyska orden, vilken den sedan kom att uppgå i, med visst självstyre. Det intressanta med Svärdsriddarorden är att den initierades av biskop Albert av Riga i syfte att vara biskopen trogen och militärt stödjande honom att kristna landet, men snabbt kom att bli självständig och lyckades ta och behålla politisk kontroll över stora områden i Baltikum.

En av den här bokens stora poänger är dess ansats att nyansera, rent av komplicera, bilden av korstågens bakgrund, målsättning och resultat. Författaren får sägas göra upp med förenklade förklaringar till det som rör korstågen. För att ta ett exempel. Många har hört talas om att det fanns barnkorståg. Kanske är det bilden av oskyldiga barn som under tvång tågar mot en säker död man då föreställer sig. I stället rörde det sig om en samling franska ungdomar som menade sig ha fått ett uppdrag av Kristus att överlämna ett brev till den franske kungen med meddelande om hur det heliga landet skulle befrias. På vägen till Paris slöt fler och fler ungdomar upp, ofta fattiga tonåringar, och de blev uppemot 3 000 som till slut anlände till huvudstaden. Där kunde, efter analys av forskare vid Parisuniversitetet, brevet avfärdas som ett falsarium, vilket tog tid och under tiden upplöstes större delen av skaran. En del återvände hem, andra slog sig ned i Paris. Ett annat av de så kallade barnkorstågen utgick från

Tyskland. Anförda av en Nikolaus från Köln tågade de söderut, för att med fromma böner och sånger försöka återta det heliga landet. De kom ända ned till Medelhavets strand. En del lyckades få plats på olika båtar för vidare färd mot det heliga landet, men de allra flesta gjorde det inte. I stället skingrades skaran; en del tog tjänst där de var medan andra återvände hemåt.

Boken om korstågen avslutas med ett avsnitt där författaren reflekterar över korstågen och hur de kan förstås – samt drar en lans mot de reduktionistiska förklaringar till korstågen som inte sällan har givits. Det framhålls att de inte drevs fram av ekonomiska motiv, sociala spänningar, storpolitiska ambitioner eller var fråga om ett slags kulturernas kamp. I stället, framhåller Villads Jensen, gick krig, allianser och konflikter på tvärs genom kulturella och religiösa skillnader under medeltiden. Fler krig fördes inbördes mellan kristna eller muslimer än mellan kristna och muslimer. I stället, menar författaren, är felet i många nutida skildringar av korstågen ett mått av religionsblindhet. För den medeltida kristna människan var det självklart att man genom att tillåta sådant som räknades som ont, såsom våldsdåd mot kristna och kristenhetens heliga platser, själv blev delansvarig för det onda. Genom att inte bekämpa religiösa irrläror svek man kyrkan och det kristna samhället. Korstågen rörde sig om den gamla frågan om gott och ont.

Boken är gedigen, vackert och rikt illustrerad, med en lättillgänglig och intresseväckande framställning som ger många sakupplysningar. Om något skulle ändras till en andraupplaga vore det förträffligt med en tidslinje någonstans i boken, liksom en litteraturförteckning, som skulle kunna inspirera den intresserade allmänheten till vidare läsning.

Kurt Villads Jensen bok väcker frågor om historieskrivning och visar betydelsen av att inte reducera historiska händelser till politik, och den bidrar med kyrkohistoriska infallsvinklar.

ANDREAS WEJDERSTAM